

Bérczy Károly, mint az Anyegin fordítója

Fordításának előszavában Bérczy Károly ezt írja: „E jeles műnek irodalmunkba átültetését céloomul akkor tűztem ki, midőn néhány év előtt újra elolvasám, szépségei annyira megragadtak, hogy az első versszakokat játék- és kísérletképen fordítottam s az első fejezet végéig értem; de bármily kitünő legyen is ez, éreztem és tudtam, hogy a másolatról vett másolat halványan, színvesztetten fogna a toll alól kikerülni. Eredetiben olvasni, eredetiből fordítani Anyegint, e vágy napról napra erősebben gyökeret vert bennem; oroszul kezdtem tanulni . . . már fél év múlva megkezdhettem Anyegin fordítását az eredeti szövegből” . . . Ezt a fordítói vallomást irodalomtörténetünk tudomásul vette és úgy tartja nyilván, mint az első teljes magyar Anyegin-fordítás teljes és lezárt történetét. Még Harsányi Zsolt egészítette ki a történetet annak a Puskin-portrénak alapján, amelyet Jobbágyi községben Bérczy Károly menyénél, Bérczy Gézané született Bencsik Máriánál talált. Az arckép történetét Harsányi Zsolt a Pesti Hírlap Vasárnapjának 1933. évi 43-ik számában tette közzé; Bérczy az akkor Oroszországban működő jeles festőművészünkötől, Zichy Mihálytól kért Puskin-portrét, és Zichy eleget is tett a kérésnek. A portré hátlapjára Zichy ezt írta: „Ez Puskinnak legjobb arcképe, a híres Brülöf olaj festménye után . . .”

Pedig a teljes magyar Anyegin keletkezésének története nem merül ki a költő vallomásával és a Puskin-portré történetével. Bérczy Károly életraiz adataiból és műveiből azt tudjuk meg, hogyan került közel Puskinhoz és világához; az eredeti orosz szöveg, a Bodenstedt féle német fordítás és a magyar szöveg egybevetése pedig a költő vallomásán túlmenően is fényt vet Bérczy fordítói műhelyébe.

Öncélú filologizálás volna ezeket feltárni? Korántsem. Aki valamicskét is ért a műfordítások megítéléséhez — s akkor is, ha olvasóként ítélt és nem filológusként elemez — tudja, hogy igazán értékes, művészi hű fordítás csak az eredeti műnek, sőt magán a művön kívül a vele kapcsolatos táji, történeti, etnografiai és kulturális környezetnek értő ismeretéből származhat. Enélkül a fordítás lehet önmagában csinos, de nem lehet művészi hű.

Nos, milyen fordítás Bérczy Károly műve? Egyszerűen a Bodenstedt által Európa-szerte divatba hozott vers magyarítása, a német, majd az eredeti orosz szöveg alapján? Fordító-iparosí munka-e, szavak, mondatok rímbe szedett átültetése, amelyre sajnos sok példát találunk legújabb fordítási irodalmunkban — vagy pedig a puskin világot értve ismerő, átérző műfordító alkotása-e? S tegyük hozzá e kérdéshez, hogy az a bizonyos „puskin világot” ezen az egy, viszonylag rövid verses regényen belül is hatalmas: nem hiába nevezte Belinszkij, az orosz kritikai irodalom nagy klasszikusa az Anyegint „az orosz élet enciklopédiájának”. Amellett tehát, hogy Puskin művészetének szuggesztív erejét kellett belevarázsolnia a magyar szövegbe, Bérczy Károlynak nem kevésbé fontos és nehéz feladata volt az, hogy a táji, történelmi, etnográfia és a kultúra e nagy enciklopédiájának bő kincstárát is hozzáférhetővé tegye a magyar olvasónak. Megvoltak-e ehhez a nagyszabású feladathoz az adottságai neki, akinek neve e fordítás nélkül egyéb műveiből — novelláiból és prózai fordításaiból — aligha volna ismert irodalomtörténeti közvéleményünkben?

E kérdésre ad választ, tehát nem öncélú filologizálás az a kutatás, amely Bérczy életrajzából és saját műveiből próbálja kifejtetni, hogyan került ő közel a puskin világhoz.

De nem öncélú az sem, ha az orosz, német és magyar szöveg egybevetéséről a fordítás menetére, szakaszaira vonatkozó következtetéseket vonunk le: ezzel nemcsak Bérczy munkamódszerére derítünk erősebb fényt, hanem megismerünk bizonyos általános fordítási jelenségeket is.

Ha legrészletesebb életrajzának, Paulovics István 1903-ban megjelent monográfiájának alapján nyomon követhetjük Bérczy Károly életének mozzanatait, szemünkbe ötlük, hogy a magyar reformkor „franciás” és „angolos” irányzatai közül ő az utóbbihoz csatlakozott. Hivatali főnökének, gróf Széchenyi Istvánnak közvetlen hatásán kívül nyilván saját jelleme, alaptermészete is ebbe az irányba hajtotta. Bérczy fölött tartott emlékbeszédében Arany László így ír Széchenyiről: „... a legnagyobb erőfeszítéseket önként kereste... környezőit is szerette különféle testi és lelki próbáknak veti alá... S jaj volt annak, aki meghátrált a nehézségek elől; kapott a gróftól annyi gúnyt, élcet, célzást... hogy száz hivatalos dorgálást szívesebben vett volna magára.” Széchenyi „angolos” eszméi, lóverseny, sportirodalom, klubélet ragadták meg már ekkor Bérczyt, hogy két évtizeddel később fő foglalkozásává legyenek. S idézhetjük Jókaitól azt, amit „Az én kortársaim” c. munkájában személyes ismerősként ír Bérczyről: „... finom, előkelő szabású volt... mindnyájunk között az **egyedüli angol**. Mi többiek mind **franciák** voltunk.”

Nos, minden különösebb kommentár felesleges, hogy Széchenyi hatásához, eszméihez az itt következő sorokat idézzük — az Anvéginből, Bérczy fordításából:

... Smith Adámból lefordított
Egy részt, s mély nemzetgazdakép
Okoskodott: hogyan s mikép
Legyen a jólét emelendő...”
(I. fejezet 7.)

Bérczy „angolosságához” pedig ezt:

Kedélvét méla búskomorság
Szállotta meg; súlyos baj ez,
Erkölcsi ürm, divatkórság,
Mit az angol spleen-nek nevez.
(I. fejezet 38.)

Bérczy Károly tehát már életének huszas éveiben anvégini gondolatokat és anvégini magatartást fejlesztett ki magában — azokban az években, amikor a magyar sajtóból legfeljebb Puskin halálos párbajáról értesülhetett.

Ad vocem párbaj: az akkori kornak ugyan általános divatja, irhalmi művek lépten-nyomon feltűnő motívuma volt — mégsem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy Puskin halálos párbaja, s ennek előképe, megjövendölése — Lenszkij halálos párbaja az Anyéginben — motívumrokonságban áll Bérczynek 1840-ben írt „Bitorlott szerelem” c. színművével: abban is párbaj a végső kifejelet előmozdítója.

A puskinj világ egyes — igaz, nem sajátosan orosz — motívumai tehát már a fiatal Bérczy Károly is jól ismerte.

Mint a „Tízek Társaságának” tagja, Bérczy Károly részt vett a magyar forradalom előkészítésében. 1848-ban súlyosan megbetegedett, ezért nem harcolhatott fegyverrel — de harcolt a tollával! „Ápril 24-én Pesten” címmel oly élesen forradalmi hangú verset írt 1849-ben, hogy az osztrák csapatok várható bevonulásának hírére menekülnie kellett. A Nógrád megyei Vanvarcon, az ottani orvosnál, aki néhai nővérenek volt a férje, rejtőzködött Bérczy Károly s életének ebben az időszakában írta azt a naplót, amely Madách Imre nevelt fiának, Balogh Károlynak került — családi kapcsolat révén — a birtokába, és ő között belőle részleteket a Nyugat 1935-ös évfolyamában.

Ez a napló két szemponthól is érdekes a számunkra. Egyrészt a benne leírt táj — a nógrádi bájos dombvidék — oly hasonló az Anyégin-beli táj mintájához, Puskin mihajlovszkojei birtokához és környezetéhez, másrészt a fővárosba, menyasszonyához sóváran vágódó Bérczy Károly hangulata szinte meghökkentően emlékeztet részint magának Puskinnak akkori érzéseire, amikor járvány-vesztegzőr következtében egy egész őszt kellett Bolgyino faluban töltenie (érzéseit a nevezetes „bolgyinói ős” alatt írt szebbnél szebb művei örökítették meg), részint a falusi magányba került Eugén Anyégin hangulataira... De érdekes számunkra az említett napló azért is, mert elolvashatjuk benne, hogyan találkozott Bérczy életében először orosz emberekkel.

Mindezt idézetekkel dokumentálhatjuk.

Bérczy így írja le naplójában Vanyarcot: „A falu, bár magas hegyek közé süppedt, csinos vidékkel bír s egy dombról meglehetősen kilátást nyújt. E dombról én minden este a táj felé nézek . . .”

A puskini táj pedig:

. . . Hegyek tövében, folyam mentén
Kastély állt, honnan széttekintvén,
Hímes mezőn, dús földeken,
Erdők árnyán pihen a szem . . .
(II. fejezet 1.)

A magyar falusi temetőben Bérczy felkeresi nővére sírját. „A korhatag fakereszt kidőlt a márvány emlék mellől, mely a dombon egyedül emelkedik. Nincs itt fa, nincs árnyék, hő sugarait a nap száraz fűre és katángkóróra veti, melyek közt tarka gyíkok szaladgálnak. Ott ültem sokáig s elbeszélgettem gyermekkori emlékeimmel.”

Az orosz falusi temetőben — Puskinnál — Lenszkij keresi fel övéinek sírját:

Ott is, hol ősei és elhalt
Szülői sírja domborúl,
Könnyezve írt egy bánatos dalt . . .
Hajh! földi létünk múlva múl;
Egymást váltják fel nemzedékek
S szavára a sors végzetének
Támadnak, érnek, tűnnek, és
Új magról zöldel új vetés.
S ez is megérve, széjjelszórva
Porrá lesz kérlelhetetlenül
S ősök porával elvegyül.
(II. fejezet 38.)

Magány . . . Bérczynek kényszerűség: „Egy hét óta vagyok itt, számkivetésen elhagyott helyén, a legnagyobb magányban . . .”

Puskin kedvtelésből választotta:

Öledben, oh falusi élet
. . . Jó így henyélni a magányban . . .
(I. fejezet 55.)

Bérczy a vanyarci szobában: „. . . hangot alig hallok s néma szobámban az egyhangú légydöngést és órapercegést hallgatom.”

Anyégin nagybátyja a birtokán:

Sok éven át a legyet csapta
S a kulcsárnéval zsémbelve
Két szekrény állt benn, székek, asztal . . .
(II. fejezet 3.)

Hát a falusi látogatók? Bérczy naplójában: „Minap a tiszteletes látogatott meg, de szörnyű unalmas lehettem neki, mert a falusi hosszú látogatási rendszer dacára rövid félóra múlva elment.”

Anyégin maga szökik el a vendég elől — az eredmény ugyanaz:

Meglátogatták eleinte;
De ő, mihelyt egy szekér jött,
Lovásának nyergelni inte,
A hátsó ajtón megszökött
S honn senkit sem talált a vendég . . .
(II. fejezet 5.)

És itt is, ott is — Byron! Bérczy idézi: „Ma gyönyörű napom volt . . . The blue sky, so cloudless, so clear, so purely beautiful, that God alone was to be seen in Heaven! — olvasám Byronból.”

Puskin attól tart, hogy művének bírálói vele magával fogják összetéveszteni hőst; de maga is szinte elmerengve mondja:

Ez arckép nem sajátom-é,
Mint Child Harold Lord Byroné?
(I. fejezet 56.)

Hasonló hangulatok, hasonló képek, motívumok — számuk még szaporítható volna. De idezzük már csupán a két álmot. Hogyne érezhette magáénak a másodikat, mintha magával Tatjánával találkozott volna az, aki az első, a sajátját a fordítás előtt másfél évtizeddel így írta naplójába: „. . . Nem tudom, mással is megtörténik-e az, hogy egy álom évek múltán ismétli magát. Nálam már ez gyakran volt s így ez éjen is. — Az északi földszark jeges hódombjai közt vergődtem egyedül, elhagyottan, halál-szomorún. Síri csend volt körülöm, mintha az emberiségből egymagam maradtam volna élő. E magány véghetetlen kínos volt — így élni nem akartam. Leültem egy jégcsúcsra, megdermedni. Szívem hangosan és fájdalmasan lüktetett — én pedig benyúltam keblembe és összeszorítám azt. Sűrű és nagy pelyhekben kezdett havazni, s a hópelyhek leesés közben fehér madarakká változtak, melyek éhesen vijjogva, örvény-ködben repkedtek körülöm. Ha! — gondolám — ezeknek fájó szívem jó martalék lesz! És kivettem a szívet keblemből és odanyújtám egy villogó fehér keselynek. — E pillanatban azonban jég, hó, kopár vidék, kesely mind eltűnt, s előttem angyalszelíd nő állt . . .”

Tatjana pedig:

Agyába elfogúlva ment . . .
S az álomisten megjelent.
Csodásak a szörny-álomképek.
Hőlepte síkon egyedül
Bolyongva jár, vadonba téved,
Körüle sűrű köd terül —
S egyszerre íme útját zárja
Egy bércpatak szilaj, vad árja,
Rohan, örvénylik és dagad
A zúgó habzó áradat.
Veszélyes híd a medren át,
Két keskeny szálfá, összefagyva,
Jég fedi síkos talaját,
S reng, mintha mindjárt leszakadna,
Alatta örvény s meredély . . .

(V. fejezet 10—11.)

Érdekes módon egyes tartalmi elemek is hasonlóak: az északi táj, a magányosság, a hó, a jég, az örvény . . . Mintha Bérczy öntudatlanul is készült volna az általa még ismeretlen orosz remekmű lefordítására . . .

E napok krónikájához tartozik az is, hogy életében először találkozott orosz emberekkel. Nem volt örvendetes találkozás: a cári intervenció hadsereg katonái érkeztek Vanyarera, s bár nem tanúsítottak ellenséges magatartást, otlétük mégis nyomasztó volt — a szabadságharc elbukását jelezte. Idezzük Bérczy Károly naplóját: „a ház, hol lakom, a megyée s egy századot bizonyosan meghaladott épület . . . Udvara nincsen, az út mindjárt előtte visz el. E ház előtt állt meg ma két muszka dzsidás — ez elsők, kiket életemben láttam. Két magas szál, szakállatlan, nagybajuszú közember, úgy hiszem, lengyel-oroszok voltak .Bort, kenyeret, szivart kértek, de a házbúlieknek elébb mindent meg kellett ízealni. Aztán a faluba mentek széna s zabért. Beszélni nem tudtunk velük, de magyarul minden jót kívántam nekik . . .”

Ez a gúnyos-keserű „minden jót kívántam nekik” nemcsak Bérczy Károly életében, de mondhatni az egész magyar történelemben az orosz kapcsolatok mélypontját jelezte. A cári intervenció keserű emléke továbbra is megmarad ugyan, de Paszkievics hadainak tartózkodó magatartása, majd kivonulása, a világpolitika alakulása, az oroszországi forradalmi mozgalmak és az orosz irodalom iránti lelkesedés az egész magyar közfelfogásban egyre fokozta az érdeklődést Oroszország iránt, s ebbe az érdeklődésbe itt is, ott is a rokonszenv szálai fűződtek. Változott az oroszokról alkotott magyar kép is: korábban a barbárul kegyetlen urak és a bambán jámbor mu-

szikok alakjaiban polarizálódott, most viszont egyre inkább differenciálódott, ezzel természetesen realisabbá is vált. Szinte árnyalati pontossággal lemérhető ez Jókai orosz tárgyú művein, orosz alakjain (amint e sorok írója a most folyó Jókai kritikai kiadás Görög-tűz c. kötetének jegyzeteiben kimutatta), és tapasztalható Bérczy Károly műveiben, Bérczynek az Anyégin felé vezető útján is.

Említsük itt meg, hogy Bérczy a maga korának egyik kedvelt — ha nem is nagyon termékeny — novellistája volt. Munkásságának ez az aspektusa, sajnos, feladásra merült, irodalomtörténeti kézikönyveinkben éppen csak megemlítik a nevét ama kortársai között, akik közül „tizenkettő egy tucat”, pedig, ha szövegeiket tennék egymás mellé, kitűnnék, hogy Bérczy választékosabb stílusban, vonzóbban, érdekebben, mélyebb lélekismerettel írt, mint tucat-kortársai, ha témái tekintetében nem válik is ki közülük.

Témái tekintetében a kor divatját követte, de irányítani már nem tudta, mint pl. közeli barátja, fiának keresztapja, Kemény Zsigmond vagy éppen Jókai. A kordivatnak megfelelő novellái közt egy orosz vonatkozásút és egy teljes orosz tárgyút találunk.

„A holló- király” Bérczy Károlynak „Élet és ábránd” címmel Pesten 1852-ben kiadott kétkötetes novellagyűjteményében olvasható. Romantikus bosszú-motívumon, valószínűtlen véletlenek összejátszásán alapuló, háborzongató történet. „Midőn tavaly a hegyi szorosok az orosz betörés ellen elzárattak, találkozott oly egyén, ki a kozákokat járatlan utakon vezette be az országba . . .” — olvassuk az elbeszélésben. A bosszú érzésétől sarkallt „muszkavezető” nem is sejtí, hogy gyilkos dühének társát a tulajdon fia (az előzmény: titkos szerelem, hazárdjáték, vad féltékenység, távoli utazás, álnév, bűjkálás, megtalált napló és a romantikus történetek megannyi egyéb kelleke) és árulásáért a megszálló csapat vezéréstől csak egyetlen jutalmat kér . . . Megtalált naplójában jegyezte fel így: „. . . Elhagyott vad utakon törtem át a hegyeken a muszka táborba. Kém gyanánt majd felfüggesztettek. De midőn elmondám, hogy jöttöm célja őket az elzárt szorosok dacára bevezetni az ígért földjére: kétkedve bár, hittek szavamnak s egy erős kozák csapattal előre küldtenek. Minden jutalmul egy ember életét kértem, ki különben is mint népfölkelés rendező s guerilla főnök veszélyessé válhatik.” A kastély ura tüzelt a váratlanul reátörő ellenségre, elfogják és föbe akarják lőni, de az áruló kötélén akarja látni és maga teszi a hurkot az elfogott ember — mint utólag megtudja: saját fia — nyakára. „A muszka irtózott a hóhér-szereptől, de én . . . vállaltam azt” — ez a mondat tömören foglalja keretbe azt a képet, amelyet Bérczy a megszálló oroszokról e novellájában rajzol. ellenség, segít eltiporni szabadságharcunkat, de lovagias ellenfél, visszariad a kegyetlenségtől. Előjele ez már a magyar irodalom új orosz-ábrázolásának.

Három évvel utóbb, 1855-ben a Divatcsarnok c. folyóirat 44—45. számában jelent meg Bérczynek teljes egészében orosz tárgyú, orosz környezetben lejátsszó novellája: „A végzetterhes cipő”. Bevezetőül ezt írja Bérczy: „Az orosz tárgyú beszélyt ma — midőn mindenki az orosz háborúval és politikával foglalkozik — időszerűnek tartom.” A finom stílusú, de tartalmilag igénytelen történet forrása minden kétséget kizáróan nem az orosz realis életismerete, hanem egy s más azokból az orosz tárgyú, jórészt ellenszenvtől sugallt német vagy francia „ismeretterjesztő” vagy szépirodalmi könyvekből, amelyek akkoriban európaszerte elterjedtek és amelyeket Jókai is gyakran forgatott. Vidéki arisztokraták báli mulatságát írja le Bérczy részletesen: szánverseny és tánc, lakoma és ismét tánc. „A nőtlen ifjaknak . . . egyetlen gondjuk: elhatározni a körülbelül negyven nyílt ház közül melyiket boldogítsák látogatásukkal . . . Babonás jóslat megtudása végett gyűlt össze nyolc orosz lányka Sz. András apostol estjén . . . megtudni: ki menend közülük egy év alatt férjhez?” A jóslat módja: egyik bal cipőjét a fal mellé teszi, majd egymásután rakják bal cipőjüket: amelyiké elsőnek ér az ablakhoz, az felkapja és kidobja — ő lesz aki férjhez megy . . . S ismét jelentkezik a romantikus tévedés-motívum: a szép Katinát nem a völgyénye, hanem annak egy névrokona veszi nőül. Bár áttételesen és naívságokkal fűszerezve, de felbukkannak realis orosz motívumok is, így a lánykák jóslása, amely az orosz irodalom egyik klasszikus alkotásának, Zsukovszkij „Svetlana” című balladájában (1812) is szerepel:

Vízkeresztkor a jövőt
Fürkészték a lánykák:
Levetették a cipőt,
Ajtó elé hányták . . .
(Kemény Ferenc fordítása)

Sőt magában az Anyéginben is folyik — ha nem is cipővel — a leányok jósói gatása:

Feszülten nézve, jóslatképpen
Önti Tatjana a viaszt:
S a nyert alakzat, képzetében,
Biztosan jelenti ezt vagy azt.
Egy tál színig van vízzel telve,
Körülc lányok, s énekelve
Keresik benn a lemerült
Szerencsemondó jós gyűrűt.
(V. fejezet 8.)

Bérczynek az ötvenes évek elején írt novellái közül bár nem orosz tárgyú, de még megemlítendő az „Egy gentleman” című, amely a Délibáb c. folyóirat 1855. évi évfolyamának 28—29. számában jelent meg: ennek hőse, Czieraff Oszkár, szinte Eugen Anyégin karikatúrája. Bérczy gondolatvilága ismét egy lépéssel közeledett nagy fordításművéhez, leendő Anyégin-rajza ismét egy vonással gazdagodott.

Erre az időszakra esik Bérczy Károly prózafordítói munkássága. Paulovics István rámutat, hogy a legszorgalmasabban tanulmányozta a nagy angol írókat és jeles humoristákat. Persze elsősorban saját századának nagyjait (Bulwer, Dickens, Thackeray), akiket Puskin még alig ismerhetett, továbbá az amerikai Washington Irvinget — Anyégin a 18. századi Richardsonért rajong, de találkoznak Byron és Walter Scott bálványozásában. A lényeg: a hasonló izlés, hasonló eszmevilág. Ez vezeti Bérczyt arra, hogy Irving, Dickens, Bulwer és Lewer elbeszéléseit fordítsa. Fordításai a Szépirodalmi Lapokban, a Délibában, a Divatsarnokban, majd 1854-ben „Világ folyása” gyűjteményének egyik kötetében jelentek meg.

Nemcsak „A végzetterhes cipő” készült (idézett részletének tanúsága szerint) a krími háború közvellen hatása, az akkor világszerte tapasztalható érdeklődés hatása alatt. Bérczynek politikai elemzése is megjelentek erről a háborúról: 1855-ben Müller Gyula „Nagy naptár”-ában („A keleti viszály” cím alatt), 1856-gan „Világkrónika” c. füzetében, továbbá a Nemzeti Képes Naptár” 1856. és 1857. évi évfolyamában („Visszapillantások Európa politikai közelmúltjára” címmel). Paulovics így jellemzi ezeket az írásokat: „Nem rendszeres, oknyomozó történet ez; az eseményeket csak főbb vonásaikban adja elő, de ezeknek egymásból folyó, egymást követő csoportosítása, a legnevezetesebb mozzanatoknak kellő helyen való kiemelése, az előadás természetes, könnyed, folyékony nyelve vonzó s kellemes olvasmányá teszik.”

1857-ben fordulat áll be Bérczy Károly életében. Az addigi alkalmi beszélyíróból és a Vasárnapi Újság munkatársából — szerkesztő lesz. Lapjának címe az első évben „Lapok a lovászat és vadászat köréből”, majd a második évtől kezdve: „Vadász- és Versenylap”. A lóverseny, a vadászat, a sport műfajára specializálódó Bérczy jelentős érdemeként tartják nyilván, hogy lapjában valamint „Vadászműszótár”, „Hazai és külföldi vadászrajzok” és „Magyar méneskönyv” c. műveiben értékes magyar szaknyelvet teremtett meg a sport népszerű ágaiban — mi azonban két tényt emelünk ki. Az egyik az, hogy e szakírói munkásságában sem mondott búcsút a szépirodalomnak: Arany László hangsúlyozza emlékbeszédében, hogy Bérczy lapja félig-meddig egy szépirodalmi lap feladatának is megfelelt. Kiemelhetjük a magyar irodalomban új szint jelentő sportnovelláit. S hogy írónak, széprónak ismerték el általában, azt bizonyítja az a tény is, hogy éppen ebben az időszakban. 1859-ben mint író választotta levelező tagjává a Magyar Tudományos Akadémia, ő pedig székfoglalóját — 1860. november 26-án — az irodalmi humorról szóló értekezésével tartotta. Még fontosabbnak tartjuk azonban azt a másik tényt, hogy a lótenyésztés, lóverseny, vadászat, sport szakterületén Bérczy tudatosan egykori hivatali elöljárónak — eszményképének — Széchenyi Istvánnak útját követte. S ez nemcsak az angol életforma egy-egy elemének például vételét jelentette: Széchenyi út-

mutatása sokkal szélesebb körű volt ennél, tudjuk, többek közt, hogy a magyar közlekedésügy úttörője, apostola is volt. S ezt azért említjük meg Bérczy Károlynak az Anyéginhoz vezető útjával kapcsolatban, mert hangsúlyozni kívánjuk — csupán egy kiemelt, de igen jellemző részletként —, hogy a magyar közlekedésügy úttörőjének adeptusa volt az, aki majdan Puskin szövegében egy srófához érkezett el, melyet ő így tolmácsolt:

Ha majd mi is polgárosulva
Művelődünk és haladunk
(Körülbelül öt század múlva
Számítja ezt jelenkorunk
Bölcsészete), addig az utak
Nálunk is talán megjavultak,
S hálózatukkal e hazát
Sűrűn fogják cikázni át;
Vasból épített karcsu hidak
Óvedzik át a folyamot,
S hol most járatlan a hegy, ott
Merész mély alagútak nyílnak,
Es minden állomáshelyen
Kell majd, hogy fogadó legyen.

(VII. fejezet 33.)

Széchenyi eszméinek követője, a magyar sportlap szerkesztője, az Akadémia levelező tagja elolvasta Friedrich Bodenstedt „Russische Dichter” című gyűjteményének az Anyégingt tartalmazó második kötetét, s az eddig elmondottak után teljesen érthető, sőt szükségszerűnek mondható, hogy a finom tollú literátorban, aki fordítói készségét az angol próza néhány jeles művén fejlesztette ki, most felébredt az a műfordítói ihletnek mondható, szinte ellenállhatatlan kívánság, hogy a megismert művet saját nyelvén újraalkossa. Egyenes útja vezetett ideig, magához közelállónak, szinte a magáénak érezte Puskin alkotását.

Ez Paulovics feltételezése szerint valószínűleg a hatvanas évek elején történt, s Bérczy a német szöveget „közvetlen a Kisfaludy Társaság tagjává választása (1862. január 30.) előtt olvasta el újra” — amire a már idézett előszóban utal.

Elkezdte fordítani az első fejezet Bodenstedt német szövegéből.

„Ennek az első fejezetnek a fordítását azonban — írja Paulovics —, bár az összehasonlítás szempontjából igen érdekes volna, nem tudtam megszerezni. Lehet, hogy megsemmisítette, midőn már az eredetiből fordította Anyégingt, s látta, hogy a másolatról vett másolat mily messze mögötte áll az eredeti szépségének és bájának.”

Ha a „másolatról vett másolat” megemlítésében igazat adunk is Paulovicsnak, a tényt illetően tévedésben kell elmarasztalnunk. Az orosz, a német és a magyar szöveg egybevetése ugyanis kétséget kizáróan bizonyítja, hogy **Bérczy nem fordította újra, immár az orosz eredetiből fordításának németből készült elejét, hanem már az orosz nyelv ismeretében fordítását egybevetette Puskin szövegével és annak alapján itt-ott csiszolta.**

Hogyan és miért bizonyítja ezt a három szöveg?

Az ilyen elemző összehasonlításoknál általában nem a kiválónak mondható, művészileg hű részletek, hanem az eltérések, a hűtlenségek nyújtanak tájékoztatást. Mert ahol Bodenstedt és Bérczy egyaránt hű Puskinhoz, ott ki tudná megállapítani azt, hogy Bérczy megoldása Puskintól vagy Bodenstedttől ered-e. Amde ahol Bodenstedt hűtlenkedett, ott Bérczy megoldásáról rendszerint pontosan megállapítható, hogy a két különböző értelmű szöveg közül az oroszhoz vagy a némethez áll-e közelebb. (Azért csak „rendszerint”, mert előfordul és nem is ritkán — hiszen költői szövegről van szó s a fordító gyakran él a *poetica licentiával* —, hogy Bérczy szövege egyaránt távol áll a puskini s az attól különböző bodenstendi szövegtől, s ilyenkor az orosz és a német szöveg eltérése nem ad támpontot.)

Ezzel a módszerrel — az eltérések egybevetésének módszerével — végigelemzhetjük az egész művet, az ilyen részletes elemzés azonban inkább filológiai szak-

lapba kívánczozik. Ehelyütt csak néhány példán mutatjuk be Bérczy munkájának módszerét, fázisait.

Igy az I. fejezet 1. strófájában Puskin röviden csak a félholt — „fél-élő” — szó-rakoztatásának álnok voltát („kovarsztvo poluzsivovo zabavljaty”) említi, Bodenstedt ezt kibővíti: „Erheuchelt Mitleid in den Zügen”, Bérczy pedig pontosan átveszi ezt a kibővítést: „Részvétet színlő arcvonások” — a „részvét” és az arcvonások”, melyeknek az oroszban nyomuk sincs, a fordítás német alapjára mutatnak.

Az I. fejezet 2. strófájában Puskin úgy szól Anyéginről, mint „sz gerojem mojevo romana”, vagyis mint „regényem hőseről”, Bodenstedtnél ez: „vom Helden meines Versromans”, vagyis itt a regényből már verses regény lesz, Bérczy szövege pedig ismét átveszi a Bodenstedt-féle bővítést: „Ki e verses regényem hőse”.

Az I. fejezetben ezek a Bodenstedtre utaló esetek vannak túlnyomó többségben, ami arra mutat, hogy ez a fejezet németből készült. Bérczy nem dobta el, hanem megtartotta azt a fordítást, amelyet még az orosz nyelv ismerete előtt, kizárólag Bodenstedt szövegéből készített. Minthogy azonban elvétele már itt, a mű elején is találkozunk olyan elemekkel, amelyeknél Bérczy szövege nem a némethez, hanem az oroszhoz áll közel, ebből arra kell következtetnünk, hogy első, általában megtartott fordítását Bérczy immár az orosz nyelv ismeretében átnézte, helyenként módosította. Így pl. mindjárt az első strófában Puskin „drugim” — „másoknak” — szavát Bodenstedt német általános alánnyal fordítja: „man nahm an ihm ein Beispiel”, Bérczy viszont Puskinhoz áll közelebb: „Mások példát vehetnek róla”, s tán még inkább az orosz eredetire utal a ritmus egyezése: ez a mondat Puskinnál is, Bérczy-nél is kerekén egy sor, míg Bodenstedtnél az egyik sor végén kezdődik és — **enjambement**-nal — a másik sorban folytatódik.

Ha mármost hasonló módszerrel, de ennél bővebb elemzéssel a mű további fejezeteit is megvizsgáljuk, akkor azt az érdekes jelenséget tapasztaljuk, hogy a II. fejezet elején az orosz és a német szöveg eltéréseinél Bérczy Bodenstedtet követi. Pl. az 1. strófában, ahol Puskin egyszerűen csak annyit mond: „szkucsal” — „unatkozott” — ott Bodenstedt hozzáteszi, hogy „bald” és nyomán Bérczy is úgy írja, hogy „hamar” megúnt . . . Vagy Puskin „nyevinnih” — „ártatlan” — jelzője a németben „ländlichen” lesz, s Bérczynél is ennek nyomán „falusi” . . . Vagy ahol Bodenstedt az eredetiből teljesen hiányzó szavakat írt a szövegbe: „mit grünem Rasen”, Bérczy ezt is átveszi: „zöld ligetével”. Ennek oka nyilván abban keresendő, hogy egy a másrészt külön — a Koszorú c. folyóiratban — már 1863-ban megjelent.

A III. fejezetnél következik be a gyökeres változás — itt már Bérczy szövege túlnyomórészt az orosz eredetihez áll közelebb, mint a német szöveghez — kivéve Tatjana levelét, amely külön már három évvel e teljes mű megjelenése előtt, 1863-ban ugyancsak napvilágott látott, a Részvét Könyve c. kiadványban. E fejezet többi része azonban, valamint az összes további fejezet kétséget kizáróan arra mutat, hogy Bérczy Károly az orosz eredetiből fordította s a német szöveget legfeljebb segítségként, a nehezebb részek jobb megértéséhez használta fel. Hogy fordítás közben tovább is nézte a német szöveget, arra magának Bérczynek a jegyzetei utalnak: utoljára az V. fejezet 43. strófájáról jegyzi meg, hogy Bodenstedtnél nem fordul elő.

Bármelyik műfordítónak becsületére válnék az a gondosság amellyel Bérczy a rendelkezésére álló két szöveget felhasználta: már a II. fejezet végéig fűzött megjegyzésében gondosan elemzi az orosz és a német szövek közötti eltéréseket.

. . . Előttünk áll tehát Bérczy fordítói munkájának fázisokra bontott története. Kb. 1862-ben kezdte meg a fordítást. Az I. fejezet és az 1863-ban publikált részleteket (a II. és a III. fejezetből) Bodenstedt német szövegéből fordította. Ezután abbahagyta a fordítást és félévvel később folytatta, amikor már megtanulta az orosz nyelvet. Ekkor a hátralevő részeket eredetiből fordította, de közben figyelte a német szöveget is, azokat a részeket pedig, amelyek kezdetben németből készültek el, az orosz eredeti alapján csiszolta, módosította.

Bérczy Károly Anyégin-fordítása olyan kiváló mű, a magyar műfordítás történetének olyan kiemelkedő teljesítménye, a világirodalom egyik gyöngvének olyan eredményes meghonosítása s a magyar irodalomra oly nagy hatást gyakorolt, hogy mindenképpen megérdemli keletkezéstörténetének teljes feltárását.